

Boeren tussen riet, turf en adel

Duizend jaar Land van Vollenhove

Henk de Zeeuw

Boeren tussen riet, turf en adel

Boeren tussen riet, turf en adel

Duizend jaar Land van Vollenhove

Henk de Zeeuw

Hilversum
Verloren
2021

Deze publicatie is tot stand gekomen met financiële steun van Alfa Omega fonds, Gemeente Steenwijkerland, Prins Bernhard Cultuurfonds en Stichting Nationaal Park Weerribben-Wieden.

Afbeelding omslag: Leeuwte 51 (rijksmonument). Foto
Philip Friskorn.

© 2021 Henk de Zeeuw
Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
ISBN 9789087049720

Natuur- en Landschapsfoto's
Philip Friskorn (info@skylark.nl)

Tekstredactie
Annet van der Linde (annetvdlinde@gmail.com)

Tekenen kaartjes en plattegronden
Frank de Wit (info@frankdewit.nl)

Opmaak
Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

Omslagontwerp
Rombus/Tanja Stropsma, Hilversum

Druk
Wilco, Amersfoort

*No part of this book may be reproduced in any form
without written permission from the publisher.*

Inhoud

Inleiding	7	18 De gevolgen van de watersnoodramp van 1825	171
1 Een woest bos- en moerasgebied	9	19 Een blik op lokale gebruiken	182
2 De vroegste bewoning	15	20 Agrarische hausse na 1840	190
3 Verdere ontginning van het hoge land na de komst van de bisschop	22	21 Van vele poldertjes naar waterschap Vollenhove	203
4 De ontginning van het klei-op-veen gebied	30	22 De landbouwcrisis	212
5 De droge verveningen	36	23 Het begin van de mechanisatie	223
6 De ontwikkeling van de landbouw tussen 1000 en 1350	43	24 De komst van de melkfabrieken	227
7 Organisatie van het waterbeheer	54	25 Boerenorganisatie als motor van geleidelijke vernieuwingen 1900-1920	235
8 Het Land van Vollenhove in de late middeleeuwen (ca. 1350-1500)	62	26 De herontginningen, crisis en werkverschaffing	245
9 De buurschappen rond 1450	69	27 De oorlogsjaren	255
10 Een ellendige periode	80	28 De situatie in de landbouw in het Land van Vollenhove in de vijftiger jaren	264
11 De natte verveningen vanaf 1550	83	29 De ruilverkaveling en streekverbetering	283
12 Het Land van Vollenhove tijdens de Reformatie en de strijd tegen de Spanjaarden	98	30 Sterke schaalvergroting en vertechnisering in de landbouw vanaf 1970	299
13 De landbouw rond 1600	108	31 Toenemende spanning tussen landbouw en 'de natuur'	313
14 Bommen Berend, landbouwcrisis, runderpest en andere ellende	114	32 Zoeken naar een betere balans	323
15 De landbouw groeit, maar voortdurende strijd tegen het water	123	Tot slot	336
16 De nieuwe orde na 1795	141	Dankwoord	342
17 De situatie in de landbouw begin 19 ^e eeuw	150	Geraadpleegde bronnen	345
		Verantwoording van de illustraties	357

Land van Vollenhove: oriëntatiekaart.

Inleiding

Het Land van Vollenhove, in de volksmond het Land Venno, is het gebied in de Kop van Overijssel tussen Vollenhove, Zwartsluis, Belt-Schutsloot en Blokzijl, ongeveer samenvallend met de vroegere gemeente Ambt Vollenhove.

Veel mensen denken wellicht dat het Land van Vollenhove zijn naam dankt aan de stad Vollenhove. Die werd tijdens de middeleeuwen bekend als zetel van de bisschop van Utrecht in het Oversticht, het huidige Overijssel en Drenthe, en in de daaropvolgende eeuwen als stad van de jonkers en hun havezaten. Maar het was niet de stad maar een streek die het Land van Vollenhove zijn naam gaf. Een bosgebied genaamd 'silva Fulnaho' (Fullenho, Volnho): een woest, grotendeels onontgonnen gebied bestaande uit een heuvel met rondom veenmoerassen. Volgens Scholtmeijer (2011) betekent Vulnaho 'hoogte gelegen aan het Vlie'. Ho betekent hoogte en Vulna komt van Flehe of Fli, de noordelijke tak van de Rijn die in het meer Flevo uitmondde. De plek waar later Vollenhove zou ontstaan, was waarschijnlijk een simpel boerderijtje aan de rand van de keileembult, zoals ook Leeuwte en Barsbeek die toen al kenden (Olde Meierink, 1985).

Dit boek over duizend jaar landbouw in het Land van Vollenhove is ontstaan toen ik talloze boeken aantrof over de bisschop, de adel en hun havezaten in stad Vollenhove en de

mooie natuur van Wieden en Weerribben, maar heel weinig las over de historie van de boeren en de landbouw in deze regio. Dat is vreemd, als je in aanmerking neemt dat het gewoog van de boeren, boerinnen en hun werkvolk de basis vormde voor de welstand van de voornamen families in Vollenhove. Het leek me dus belangrijk de geschiedenis van het Land van Vollenhove te belichten vanuit het perspectief van het leven en werken van de boeren door de eeuwen heen. Ik wilde meer laten zien van de ontwikkelingen in het boerenbedrijf, de problemen en de verhouding van de boeren tot de 'jonkers' in Vollenhove. Daarbij heb ik steeds geprobeerd de ontwikkelingen in de landbouw te plaatsen in het kader van de natuurlijke en maatschappelijke situatie in deze regio in de verschillende historische perioden.

Ik hoop dat dit boek zorgt voor een grotere verspreiding van kennis over de historie van de boeren en boerinnen in deze prachtige streek. Ik hoop ook dat het bijdraagt aan de ontwikkeling van duurzame, natuurvriendelijke landbouw in het Land van Vollenhove, met een redelijk inkomen voor de producenten van ons voedsel en de beheerders van ons landschap.

Henk de Zeeuw, november 2021

1 Een woest bos- en moerasgebied

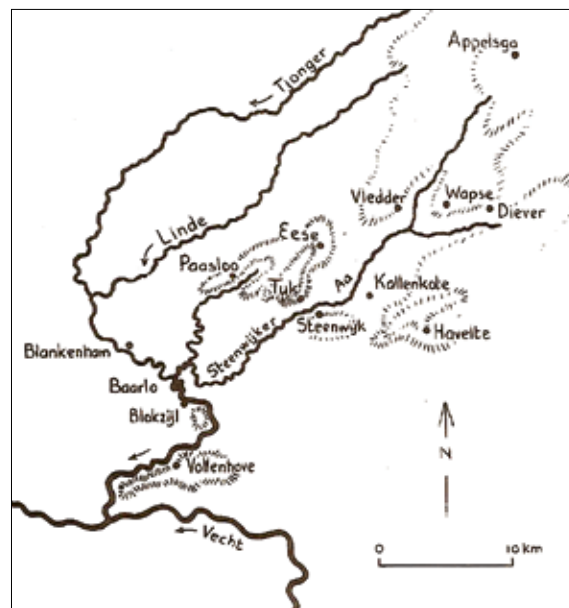
Tijdens het Saalien, de voorlaatste ijstijd, werden langs de rand van het ijs lokaal dikke pakketten grondmorene afgezet. Later rukte het ijs verder op naar het zuiden tot de lijn Gaasterland-Urk-Vollenhove-Steenwijk. Het drukte de grondmorenes uit de vorige fase op tot een rij stuwwallen, die bestonden uit keileem, een mengsel van leem, zand, grind en zwerfkeien. De stuwwallen vormden Urk, de hoogte van Paasloo-Steenwijkerwold en het hoge deel van het Land van Vollenhove.

De oer-Vecht zorgde ervoor dat het keileem tussen de stuwwallen van Steenwijk en Vollenhove weg-erodeerde. Zo ontstond een breed dal. Aanvankelijk waren de hoogteverschillen tussen de stuwwallen en de erosiedalen groot. Later verspreidde de rivier grind en zand dat afspoelde van de hogere delen, zo raakten de dalen voor een deel opgevuld. In de laatste ijstijd, het Weichselien, werd op het hoge deel van het Land van Vollenhove een laag zand op het keileem afgezet. Die laag is dun bij de Leeuwte, vanaf 40 centimeter, en plaatselijk dik bij Barsbeek, tot 120 centimeter. In deze tijd ontstonden ook de hoge dekzandduinen, zoals de Duinen de Haabrinken in het Leeuwterveld en het paraboolduin van Belt-Schutsloot.

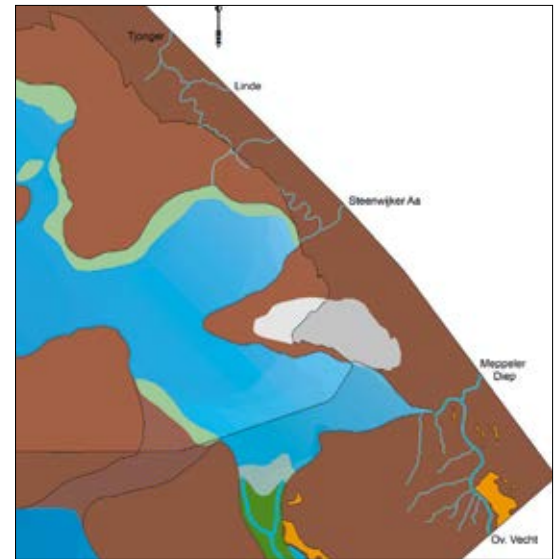
Veengroei

Omstreeks 8000 voor Christus begon het klimaat op te warmen. Het landijs smolt en de zeespiegel steeg. De plantengroei nam weer toe. Omdat ook het grondwaterpeil steeg, ontstonden drassige gebieden in de lagere delen tussen de stuwwallen. Door ophoping van niet- of halfverteerde plantenresten trad hier veenvorming op. De groei van het veen hield gelijke tred met de zeespiegelstijging. Het veen breidde zich geleidelijk uit over geheel Noordwest-Overijssel, met uitzondering van de hoogste delen, en bereikte een dikte van twee tot vier meter.

Ver voor de huidige kustlijn ontwikkelden zich strandwallen, die rond 2250 voor Christus gesloten raakten. Door deze afsluiting ontstond een

1.1 De stuwwallen en rivieren in de oudheid; plaatsnamen ter oriëntatie (Van der Tuin, 1998).

- 1.2 Links, Situatie ca. AD 100: diverse delen van het Flevomeer; grote veengebieden (bruin); de hogere delen in oranje (Popta, 2020).
- 1.3 Midden en rechts, Situatie ca. AD 800: Flevomeer is vergroot tot Almere en de veengebieden voor de kust worden steeds kleiner. De punt van de Voorst ligt al onder water (Popta, 2020).

soort waddegebied met zoet water, waarin zich een groot moerasveen-gebied ontwikkelde. Dat bedekte een groot deel van het huidige IJsselmeergebied. De diverse grote meren in het veengebied worden samen het Flevomeer genoemd. De punt van de stuwwal van Vollenhove (de Voorst) en de kust ten noorden van de keileembult reikten toen veel verder dan de huidige kustlijn: wel 7 kilometer westwaarts!

Rond het jaar 100 stopte de veengroei en werd het Flevomeer door veenafslag geleidelijk groter. Tussen 300 en 900 raakten de verschillende delen van het Flevomeer verbonden, sindsdien heet het water Almere. De opdringende zee overspoelde steeds grotere delen van het veengebied en drong de kustlijn meer oostwaarts. Zandiger afzettingen aan de kust tussen Vollenhove en Blokzijl stuitten de afkalving van het veen. Die waren daar gedeponerd door de rivier de Oude Kuinder, de vroegere benedenloop van de Tjonger en de Linde, en beschermden het achterliggende veengebied. Die bescherming werd versterkt doordat de Voorst afbrokkelde en lokale zeestromen dit materiaal een eindje verder weer afzetten. Voor de kust ontstonden zo strandwallen van grind, zand en klei. Later zou men hier grind en materiaal voor de bouw van de dijken vandaan halen. Nóg later zouden die strandwallen voor veel problemen zorgen bij het graven van de uitlaat voor het Stroinkemaal.

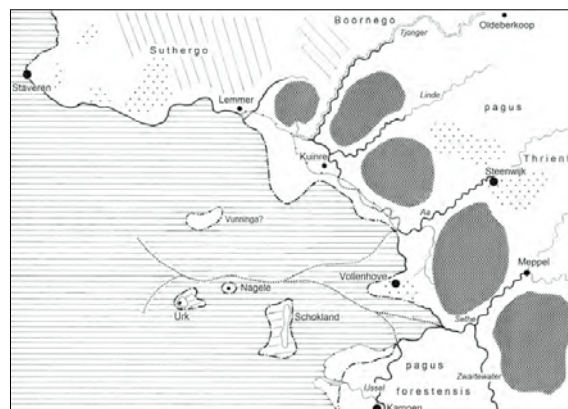
Veenkussens

Achter de kustlijn lagen hoge veenkussens, die tegen het hoge deel van het Land van Vollenhove en de hoogte van Steenwijk opkropen. Ertussendoor stroomden de riviertjes de Tjonger, de Linde, de Steenwijker Aa (na 1632 Steenwijkerdiep), de Havelter Aa/Reest/Sethe (na 1664 Meppelerdiep) en de Vecht. Vanwege de voedselrijkdom van het rivierwater trof men langs deze stromen een afwisseling van rietmoerassen, elzenbroekbossen en zeggenmoerassen aan. Wat verder van de rivier af was de voedselrijkdom minder groot. Hier veranderde het landschap via een smalle zone van elzen-berkenbroekbos in een uitgestrekt open hoogveenmoeras, waar veenmossen en heidebegroeiingen domineerden. Doordat deze hoogvenen zich onafhankelijk van het grond- en oppervlaktewater vormden, konden ze in de loop der eeuwen enkele meters boven hun omgeving uitgroeien. Zo ontstonden tussen de riviertjes veenkoepels en veenruggen.

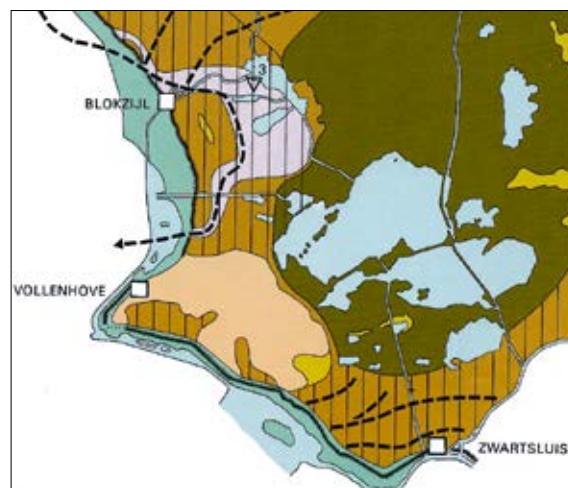
Overstromingen zorgden voor de afzet van zeeklei op het veen. Dat gebeurde in de kuststrook ten noorden en ten zuiden van de keileembult, ongeveer tot de lijn Ossenzijl-Nederland- Giethoornsche Meer-Sint Jans klooster. Het kleidek varieerde in dikte van 80 centimeter bij de kust tot 20 centimeter bij het Giethoornsche Meer. Dicht bij de kust bevatte de klei meer zand, verder naar het oosten werd het kleidek zwaarder, doordat lichtere deeltjes langer bleven zweven voor ze bezonken. De Oude Kuinder maakte bij Kuinre een bocht naar het zuidoosten en slingerde langs het huidige Baarlo, langs Blokzijl en oostelijk van de Duin door het Leeuwterveld tot aan de voet van de Vollenhoofse keileembult. Even ten noorden van de Moespot draaide de Oude Kuinder naar het westen en liep langs de punt van de Voorst uit in het Almere. Het Zuiderdiep bij Blokzijl, het Giethoornsche Meer, het Duinigermeer en de beide Rotweteringen in het Leeuwterveld zijn restanten van deze oude rivierloop. Eeuwen later zou tijdens een storm een dijkval optreden op de plek waar vroeger de Oude Kuinder stroomde. Hierdoor ontstonden de Zwaanskolken.

Woest gebied

Het Land van Vollenhove was in die tijd een woest bos- en moerasgebied. Op de hogere delen stond bos van eik, hazelaar, haagbeuk en grove den. Op de droogste delen groeide heide. Hier kwamen waarschijnlijk beren, herten, wolven en wilde zwijnen voor. De lagere delen zullen begroeid zijn geweest met elzen, essen, wilgen, iepen, berken, mei- en sleedoorn

1.4 Situatie omstreeks het jaar 1000 met veenkussens (donker) gescheiden door riviertjes; plaatsnamen ter oriëntatie (Mol, 2011).

1.5 De loop van de oer-Kuinder. Het paarse gebied is het stroomdal met gestippeld de diepste geul; verticaal gestreept is klei afgezet op zeggeveen (bruin) of slikveen (paars); groen: veenmosveen; lichtbruin: de keileembult met zanddek (Haans en Hamming, 1954).

en ander laag geboomte (moerasbos), waarin elanden, waterwild, bevers en otters voorkwamen. De meer noordoostelijk gelegen delen (hoogveen) waren begroeid met kruipwilg, gagel en heide.

Sporen van bewoning

Net als in de hogere gebieden bij Steenwijk en de oeverwallen van de Tjonger in Oost- Stellingwerf zijn op het hoge deel van het Land van Vollenhove bewijzen van bewoning in de jonge steentijd en bronstijd gevonden, met name aan de rand van de Voorst en het begin van de Leeuwte (Assink en Van Rosmalen, 2010). De vondsten zijn onder andere een vuursteenbijl, een hamerbijl, wat naalden gemaakt van visgraten en een boomstamkano. In de steentijd, meer dan 2000 jaar voor Christus, zullen dit vooral semi-nomadische groepjes jagers-verzamelaars zijn geweest. In de bronstijd, 2000-800 voor Christus, werden mogelijk al stukjes bos geroid om er wat akkerbouw op te bedrijven. Wanneer de grond van zo'n

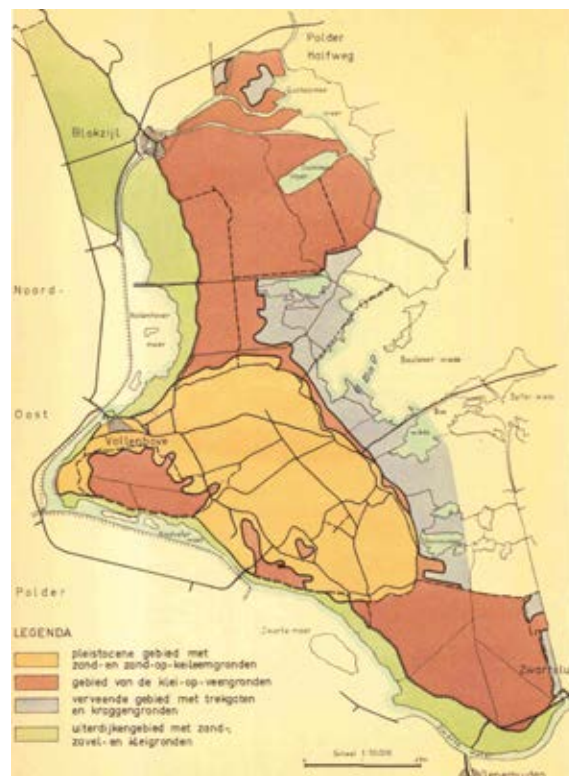

1.6 Hoogveen: één grote natte spons.

stukje uitgeput raakte, lieten de bewoners het aan zijn lot over. Uit de navolgende eeuwen – van 800 vóór tot 450 jaar ná het begin van de jaartelling – zijn geen archeologische vondsten bekend. Dat kwam wellicht doordat het oprukkende veen de keileembult geleidelijk geheel omringde en het gebied daardoor geïsoleerd kwam te liggen. Pas na 900 zijn er opnieuw tekenen van bewoning.

De bodemkaart op deze pagina toont de weerslag van de geschetste natuurlijke ontwikkelingen en een vooruitblik op de menselijke invloed op deze omgeving.

De keileembult steekt duidelijk uit (geel-bruin). Hij bevat lemig zand op keileem. Door eeuwenlang gebruik als bouwland en bemesting met plaggen, dierlijke mest en wat verder voorhanden was, zou een teeltaag ontstaan (eerdgronden). De donkerbruine gebieden (Leeuwterveld, Bentpolder, Wendeliger weiden, Barsbekerbinnenpolder) zijn de klei-opveengebieden die ontstonden door slibafzetting tijdens periodieke overstromingen in met name de jaren voor circa 1000. De kleilaag is aan de kust dik en wordt naar het oosten toe steeds dunner. Deze gronden behoren tot de vroegst ontgonnen veengebieden, vooral de strook dicht langs de kust, waar de kleilaag ze een betere draagkracht gaf. De groene stroken langs de kust zijn de buitendijkse gronden met zanderige klei. De grond is er vruchtbaar dankzij de jaarlijkse slibafzetting. Dat maakte het lange tijd de duurste grond, omdat er veel hooi geproduceerd kon worden. De paarse rand markeert het begin van de veengebieden in het oosten, die door het baggeren van turf later zouden veranderen in kraggen- en plasengebieden.

1.7 Bodemkaart (Haans en Hamming, 1954).

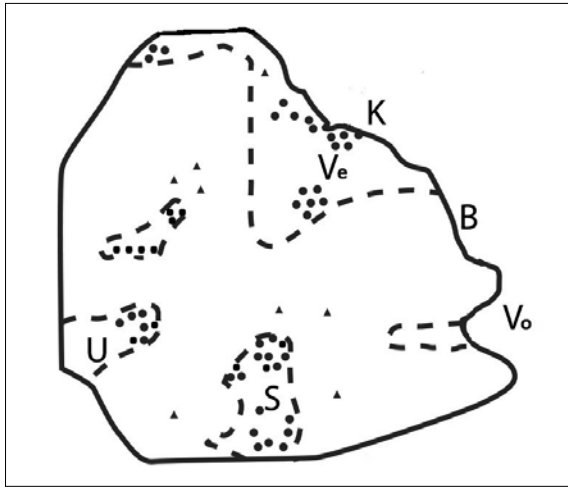
2 De eerste bewoning

Al voor 900 werd het hoge deel van het Land van Vollenhove bewoond. De vroegst bewoonde gebieden waren de Leeuwte (Lewet, Lenethe, Leeute, Lifte) en Barsbeek (Berspick, Barspijck, Berspik). De naam Leeuwte is waarschijnlijk ontstaan uit het Germaanse woord 'hlaiwa', dat tot 'lew' wordt in het oud-Nederlands en dat heuvel of grafheuvel betekent. De uitgang 'the' komt van 'ithi' en is een meervoudsvorm. 'Lewet' zou dan 'een complex van heuvels' betekenen (Reinsma, 2007). We hebben het hier over naamgeving uit de periode voordat de Germanen tussen 800 en 900 gekerstend worden.

Tot nu toe zijn op het hoge deel van het Land van Vollenhove geen grafheuvels aangetroffen. Leeuwte lijkt dus vooral betrekking te hebben op de hogere ligging van de keileembult. Het overgangsgebied van dit hoge land naar de lagere veengronden was voor de eerste bewoners interessant vanwege een combinatie van factoren: ligging aan het water (visserij, vervoer) maar toch voldoende veiligheid bij hoogwater, de mogelijkheid voor akkerbouw op de ontgonnen stukjes van het hoge land, en bos, heide en moerasgebieden voor de jacht en het verzamelen van allerhande materialen.

Herkomst

Over de herkomst van de eerste bewoners van deze streek bestaan verschillende theorieën. Volgens sommigen kwamen de allereerste bewoners van de stuwwallen bij Steenwijk, die al in de bronstijd bewoond werden. Zij zakten af richting de kust over de Linde of Steenwijker Aa en de Oude Kuinder. Anderen zeggen dat het mensen uit Zuidwest-Friesland waren die over zee langs de kust naar beneden trokken of over de Hoge Weg door de Weerribben kwamen. Een derde mogelijke verklaring is dat het mensen waren die zich al vroeg gevestigd hadden op hoger gelegen delen in het veengebied voor de kust, zoals Urk, Schokland, Nagele en Veenhuysen. Toen door het groter wordende Flevomeer het veengebied

2.1 Bewoningssporen uit de periode 800-1000 (stippen) en de Romeinse tijd (driehoeken) op de eilanden en het veen voor de toenmalige kust (stippellijnen). Vo= Vollenhove, B= Blokzijl, K= Kuinre, Ve= Veenhuysen, U= Urk, S= Schokland (Kroes en Hol, 1979).

voor de kust steeds verder wegspoelde, zochten zij hogere streken op. Het is zeer wel mogelijk dat er uit alle drie hoeken, in onderscheiden perioden, invloeden zijn geweest.

Woerte

De vroegste ontginningen van het hoge deel van het Land van Vollenhove lagen vooral langs de rand van de keileembult: Leeuwte en Barsbeek. De eerste mensen die zich er in de late negende en vroege tiende eeuw vestigden, maakten - door hakken of branden - aan de rand van de keileembult open plekken in het bos. Ze richtten hier kleine huiskampen in, de woerte of oert. Die besloegen 1 tot 1,5 hectare voor huis, erf en akkerbouw. Volgens Kroes (1990) kwam de perceelnaam 'woerte' in 1696 langs de rand van het hoge land nog veel voor. Tegenwoordig is er nog één perceel dat zo heet: op de hoek van Moespot en Leeuwte.

De zo gevormde huiskampen lagen aan de Leeuwte en Barsbeek tussen twee paden. Aan de lage kant, op het punt waar de keileembult overging in veen (nu circa 0,5 tot 1 meter boven NAP), lag de zogenoemde buiten-

2.2 De buitensteeg bij Barsbeek die tijdens de ruilverkaveling van de zestiger jaren is weggepoetst.

steeg. De boerderijtjes lagen halverwege de bult met aan de hoge kant van de huizen een tweede pad, de binnensteeg. Kroes en Hol (1979) meenden dat alleen bij Barsbeek zo'n buitenweg voorkwam, maar Hamming (1958) gaf al aan dat in de Grote Leeuwte ook aan de lage zijde van de hoeves een karrespoor gelopen heeft. Op de AHN-reliëfkaarten is dit pad nog steeds goed herkenbaar (de Zeeuw, 2021). Tussen de boerderijen en de buitenweg lagen in latere eeuwen vaak boomgaarden.

Akkerbouw

De eerste bewoners gebruikten de akker bij het huis voor de teelt van gierst, spelt, haver, rogge en andere graansoorten. Ook verbouwden ze wortel, ui, duivenbonen en vezelgewassen als hennep en vlas. Wie koeien had – dat zullen het er zelden meer dan 2 of 3 geweest zijn – gebruikte deze ook als trekdier. Verder hield men varkens in een kot op het erf en wat schapen, geiten of kippen. De rest van het hoge land, vooral bos, was in gebruik om het vee te weiden. Ook verzamelde men er hout (brandhout, timmerhout en hout voor werktuigen), eikels voor de varkens en noten en bessen voor voedsel. Verder diende het bos ook als jachtterrein. Dat gold tevens voor de lagere veengebieden. Die leverden ook riet voor de dakbedekking en wilgentenen voor bijvoorbeeld manden of afscheidingen. Mensen hielden bijen voor kaarsen en honing en er werd veel gevist.

Grondbewerking vond aanvankelijk nog plaats met een eergetouw: een simpele houten ploeg met een pijlvormige houten schaar, waarmee geultjes van 15 tot 20 centimeter werden losgewoeld. Vaak ging men kruislings over de akker. Een span koeien of ossen trok de ploeg. Graan maaien gebeurde met een sikkel, waarna het in schoven werd gebonden en opgeslagen in mijten of kleine kapbergjes.

Woonstalhuis

De woonstalhuizen bestonden uit één vertrek, waarvan het dak werd gedragen door palen onder de nok. Het huis was gedekt met riet of gras, de zijwanden waren gemaakt van takken bestreken met leem. Hield de boer ook vee, dan verbleven de dieren in het ene deel van de ruimte en de mensen in het andere deel. De koeien stonden twee aan twee vastgebonden aan paaltjes met de koppen richting de zijmuur. Midden in het woongedeelte was een vuurplaats: een kuil waarin een houtvuur werd gestookt en waarboven een pot hing om het eten te koken. De rook verdween door

2.3 Het eergetouw.

2.4 Voorbeeld van een vroeg woonstalhuis.

een opening boven in het dak. De boerderijtjes waren niet bijzonder vak-kundig geconstrueerd, ze gingen vaak niet langer dan 30 tot 35 jaar mee.

Vanaf de tiende eeuw zou naast het boerderijtje vaak een los schuur-tje bijgebouwd worden. Geleidelijk aan hadden de boeren meer ruimte nodig voor het opslaan van hooi en graan, met name rogge, en voor het dorsen met stokken of vlegels. Een bijgebouw maken was makkelijker dan de opzet van het hoofdgebouw aanpassen.

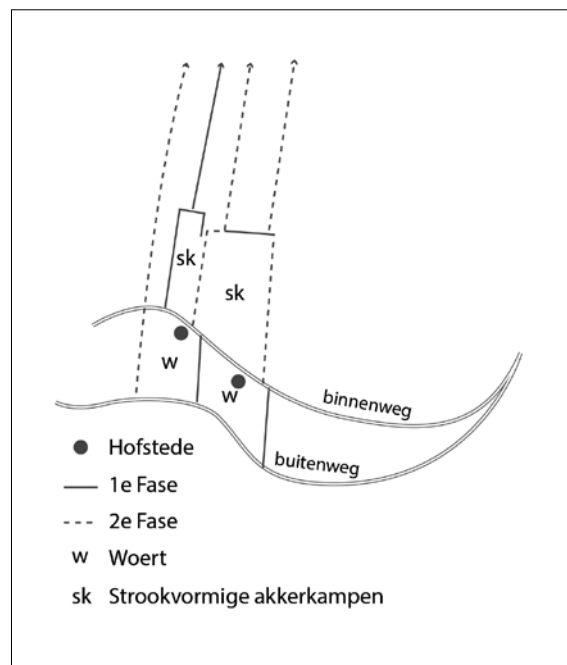
Kavel uitbreiden

De volgende stap in de ontginning van het hoge land was verdere uitbreiding van de kavel. Daardoor ontstonden hoeverstroken. De individuele eigenaren, de geërfdn, hadden het recht om hun kavel naar achteren uit te breiden door bos en heide te ontginnen. Dit recht van opstrek kon elke familie naar behoefte en mogelijkheden uitvoeren. Omdat arbeidskracht en technieken beperkt waren, ging dat slechts geleidelijk. Elke familie ontgon in haar eigen tempo.

Klufden

Waren bewoners aanvankelijk vooral georganiseerd in familieverband, geleidelijk aan werd dit vervangen door territoriale verbanden: de buurschappen. Die heetten destijds kluf (kluft, cluyft, cluft) of kerspel (carspel). Binnen buurschappen ontstonden afspraken over zaken als de grenzen tussen boerderijen, de verdere uitbreiding daarvan in onontgonnen gebied en gezamenlijk gebruik van bos en woeste gronden. Dat de vroegste bewoning van de keileembult juist op deze twee plekken plaatsvond, is ook af te lezen aan het feit dat Leeuwte en Barsbeek de namen werden van de twee voornaamste klufden in het gebied, waartoe later ontstane nederzettingen als Heetveld en Kadoelen zouden gaan behoren. De Leeuwter kluf duikt voor het eerst op in een oorkonde uit 1133, de Barsbeker kluf wordt voor het eerst vermeld in 1153. Maar deze buurschappen zijn veel ouder dan hun eerste schriftelijke vermelding aangeeft.

De vroegste ontginningen en de vorming van de eerste buurschappen vonden nog plaats vóór de bisschop in de 10de en 11de eeuw zijn heerschappij vestigde in de regio. De eigengeërfdn van gronden langs de randen van het hoge land betaalden dan ook geen 'tins' of 'tijns' (tienden) aan de bisschop. Toen de bisschop aan het roer kwam, moest voortaan tijns betaald worden voor de daarna ontgonnen gronden (Jos Mooijweer, mondeling).

2.5 Schema van de vroegste ontginningen aan Barsbeek en Leeuwte (Kroes, 1986).